

Vlaamse Miniaturen

1404-1482

Onder leiding van Bernard Bousmanne et Thierry Delcourt

Catalogus onder redactie van
Ilona Hans-Collas, Pascal Schandel,
Céline Van Hoorebeeck en Michiel Verweij

Nederlandse versie onder coördinatie
van Ann Kelders en Michiel Verweij
met medewerking van Charlotte Belayew

Bibliothèque nationale de France / Koninklijke Bibliotheek van België

35 **René d'Anjou, *Mortifiement de vaine plaisance*;
Jean Gerson, *Complainte de l'omme a son ame et responce d'icelle***

Zuidelijke Nederlanden, omstreeks 1460-1465 (tussen 1455 et 1467) • Perkamant, i + 210 + ii ff., ca. 275 × 200 mm, 9 miniaturen
Herkomst: Isabella van Portugal en/of Filips de Goede • Brussel, KBR, ms. 10308

René d'Anjou, 'le bon roi René', schreef deze morele allegorie in 1455 'en langaige commun' om 'pouvoir faire fructifier les simples gens lays'. Hij droeg de tekst op aan zijn biechtvader Jean Bernard, die aartsbisschop van Tours was tussen 1441 en 1466. De *Mortifiement de vaine plaisance* beschrijft de initiatie van de Ziel: in het begin richt ze zich tot God en beklagt ze zich over de toestand van haar hart, dat wordt aangetrokken door 'la fange et ordure de vaine plaisance' – 'de ijdelheden van de wereld hier beneden'. Geheel tot wanhoop gedreven, wordt de Ziel bijgestaan door twee vrouwen die voorstellen haar te helpen. De eerste, Godsvrees (*Crainte de Dieu*), heeft een edel voorkomen en draagt een zwaard boven het hoofd, teken van de goddelijke rechtvaardigheid; de andere, Berouw (*Contrition*), naakt tot op de lendenen, houdt een klein zweepje in de hand en slaat een mea culpa. Nadat ze de Ziel hebben verheven door haar drie parabels te vertellen, maken ze zich meester van haar hart en brengen het naar een tuin met vier rijk geklede vrouwen. Vastbesloten om het zieke orgaan te zuiveren, nagelen deze personificaties van de drie theologale deugden, Geloof (*Ferme Foy*), Hoop (*Vraye Esperance*) en Liefde (*Souveraine Amour*) het hart op het hout van het Kruis, terwijl een vierde goddelijke deugd, Genade (*Grâce*), haar lans door het hart steekt, zodat het definitief gezuiverd is van alle ijdelheid. Nu kan het gewonde hart teruggegeven worden aan de Ziel, die haar Schepper dankt en looft met gebeden.

Deze tekst werd gepropageerd in de onmiddellijke entourage van René d'Anjou maar kende daarbuiten slechts een vrij beperkte verspreiding, en dan vooral aan vorstelijke hoven. Er zijn dertien kopieën van bewaard. Kort nadat de definitieve tekst geschreven was, kopieerde men die in het Brussels handschrift, waarschijnlijk voor hertogin Isabella van Portugal, van wie het wapenschild prijkt onderaan het frontispice (f. 1r). Het zou overdreven zijn te beweren dat de iconografie ervan specifiek is voor de Lage Landen, eenvoudigweg omdat ze op meerdere punten afwijkt van de Franse handschriften. Het handschrift in Cambridge (FM, ms. 165) dat door Loyset Liédet werd geschilderd voor de Gulden Vliesridder Pieter van Luxemburg is er niet door beïnvloed, maar herinterpreteert vrijelijk de tekst van koning René. Het Parijse handschrift BNF, ms. fr. 19039 van 1514 daarentegen heeft heel wat gemeen met het Brusselse exemplaar. Hoewel het gekopieerd werd door een priester van Varogne (Doubs, Franche-Comté) voor een zekere 'Monsieur Flagy', is de verluchting wel degelijk Zuid-Nederlands.

De voorlaatste miniatuur van de Brusselse cyclus – de kruisiging van het hart op het houten kruis – illustreert zeer goed

de originaliteit van deze nieuwe reeks verluchtingen. Terwijl de Franse cyclus zich toespitst op de zuiverende handeling zelf, situeert de Brusselse miniatuur de kruisiging in een afgesloten tuin, omgeven door een hoge bakstenen muur met een poort. Een man kijkt over de muur: het is de auteur, René d'Anjou, herkenbaar aan zijn kroon, die in het bijzijn van Godsvrees en Berouw de kruisiging bijwoont. Een aantal details op deze miniatuur zijn ontleend aan het hoofdstuk dat voorafgaat. De verluchter brengt enkele episodes van het verhaal samen op één plek en op één ogenblik, analoog aan de werkwijze van Barthélemy d'Eyck, schilder van koning René en auteur van de oorspronkelijke cyclus. Heeft de Vlaamse verluchter inspiratie gezocht bij een bestaand model? Of zou de originaliteit van de illustratiecyclus daarentegen berusten op een actieve lezing van de tekst? Op basis van de huidige stand van onze kennis kunnen wij daar geen bevredigend antwoord op geven.

Even problematisch is de toeschrijving van de miniaturen aan Jan De Tavernier. Deze gaat terug op Paul Durrieu (1924), maar werd in 1925 niet overgenomen door Friedrich Winkler. In 1926 bepleitte Frédéric Lyna het auteurschap van De Tavernier, maar volgens ons op eerder wankele basis. Hoe dan ook, als deze miniaturen niet van de hand van Jan De Tavernier zelf zouden zijn, verraden ze in elk geval zijn rechtstreekse invloed. De verluchter heeft hetzelfde vertel talent als De Tavernier en de figuren zijn net zo gedreven en dynamisch. De monumentale plooienvan van de kledij van koning René op het frontispice, of – nog spectaculairder – die van de Ziel die zich aan de voeten van Godsvrees en Berouw werpt, getuigt van de sterke invloed van de stijl van Robert Campin. De techniek van de miniaturen is echter duidelijk zwakker: ze heeft noch de souplesse noch de zachte toets van De Tavernier in zijn *Conquestes et croniques de Charlemaine* (Brussel, KBR, mss. 9066, 9067 en 9068). De tekening is eerder droog, de kleurtonen hard en de contrasten fel. Vegetatie, graspartijen en bomen zijn mechanisch geschilderd. De aangezichten zijn opvallend met wit opgehoogd, hebben scherpe en uitgesproken trekken en lijken niet op de gewone modellen van De Tavernier. Koning René heeft bijvoorbeeld twee sterke rimpels en een gegroefde kin die we bij geen enkel ander model van De Tavernier aantreffen. We denken dan ook dat de verluchting van de *Mortifiement* het werk is van een medewerker.

Bibliografische oriëntatie: Lyna 1926; Pächt 1977, p. 17-34; *Manuscripts à peintures* 1993, p. 236-237, n° 128; LDB-I 2000, p. 221-225.

Dominique Vanwijnsberghe – Erik Verroken

► ILL. 144

René van Anjou, Godsvrees en Boete zien hoe vier vrouwen het hart van de Ziel op een kruis vastnagelen.

René d'Anjou, *Mortifiement de vaine plaisance*; Jean Gerson, *Complainte de l'omme a son ame et responce d'icelle*.
Brussel, KBR, ms. 10308, f. 76r.

*Cōment les .iiii. dames tiennent
le cuer de lame sur vne croiz.*

Ores les deux dames dep
Ihesus sur le fust de la
croiz mirent le cuer alendroit pro
prement q̄ le tresbenoit et p̄cieux